

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРАСОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.9

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Запоріжжя – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Класичному приватному університеті, м. Запоріжжя.

**Науковий
консультант –**

доктор юридичних наук, доцент
АБАКУМОВА Юлія Вікторівна,
Класичний приватний університет, м. Запоріжжя,
директор Інституту економіки та права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
КОЛБ Олександр Григорович,
Волинський національний університет
ім. Лесі Українки,
професор кафедри політології, управління
та державної безпеки;

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
КОПОТУН Ігор Миколайович,
ПАТ «Київ-Дніпровське міжгалузеве підприємство
промислового залізничного транспорту»,
начальник департаменту контролю та аудиту;

доктор юридичних наук, доцент
ПУЗИРЬОВ Михайло Сергійович,
Академія державної пенітенціарної служби,
начальник відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва.

Захист відбудеться «11» травня 2021 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.07 Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, ауд. 114.

Автореферат розісланий «11» квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Гороховська

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Конституцією України передбачено перелік прав і свобод людини, зокрема тих, що належать їй від народження. Відповідно до Основного Закону, усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах; такі права є невід’ємними та невідчужуваними; визнання та захист прав людини є основним обов’язком держави. Забезпечення потреб та інтересів людини має виступати основним домінантом соціального життя.

Більшість із вказаних у Конституції України прав людини є особистими немайновими правами фізичної особи, тобто такими, які спрямовані на недоторканність її внутрішнього світу й особистих інтересів та не мають економічного змісту.

Конституція України гарантує забезпечення та охорону прав і свобод кожної фізичної особи. Особа, засуджена до позбавлення волі, залишається громадянином України, тож їй належать усі права людини і громадянина, за винятком обмежень, які пов’язані з фактом її засудження.

Забезпечення немайнових прав засуджених як напрям дослідження в науці вітчизняного кримінально-виконавчого права сформувався на початку 1990-х рр. Цього потребувала несприятлива обстановка в усіх сферах соціального життя, оскільки зміни, що відбувались у державі та суспільстві, спонукали до того, щоб по-новому поглянути на цю проблему.

У процесі реалізації своїх немайнових прав засуджені особи стикаються зі значними труднощами, причинами яких є як недосконалість вітчизняного законодавства, так і інші проблеми (недостатність фінансування, зловживання працівників установ виконання покарань тощо). Як зазначено в щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, за 2019 р. надійшло 3462 повідомлення щодо звернень про порушення прав засуджених у зв’язку з неналежним триманням у місцях виконання/відбування. З них, зокрема, 1666 – щодо неналежних умов тримання в установах виконання покарань; 484 – скарги на неналежну медичну допомогу у місцях виконання/відбування; 253 – стосовно неналежних умов тримання в установах соціального захисту й охорони здоров’я; 382 – щодо недотримання законодавства правоохоронними органами в установах виконання покарань; 86 – стосовно порушення права засуджених на звернення за захистом своїх прав. На кінець 2020 р. було подано 3154 звернення щодо порушення прав людини в місцях виконання/відбування, зокрема й порушення кримінального процесуального законодавства України та норм міжнародного права у сфері захисту прав і свобод людини. З них стосовно дотримання прав людини в установах виконання покарань – 1884 (з яких звернень, щодо неналежної медичної допомоги та охорони здоров’я – 439), у слідчих ізоляторах – 504 (з яких на медичну допомогу та охорону здоров’я – 203), в ізоляторах тимчасового тримання – 103 (з яких на медичну допомогу та охорону здоров’я – 53), в інших місцях виконання/відбування – 663 звернення.

Теоретичним підґрунтям дослідження означеної проблеми стали праці українських і зарубіжних науковців у галузі кримінально-виконавчого права, кримінального права, кримінології, зокрема: К. А. Автухова, В. А. Бадири, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, О. О. Бублік, О. В. Гальцової, А. П. Геля, А. В. Градецького, М. Я. Гуцуляка, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, З. В. Журавської, О. Г. Колба, В. Я. Конопельського, І. М. Копотуна, А. С. Нікіфорова, В. О. Меркулової, В. В. Леня, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, П. Г. Пономарьова, О. С. Почанської, В. Ф. Примаченка, В. М. Прусса, М. С. Пузирьова, О. О. Северин, А. Х. Степанюка, Р. О. Стефанчука, В. М. Трубникова, О. О. Шкути, Д. В. Ягунова, І. С. Яковець та ін.

З проблем забезпечення прав і свобод засуджених за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право підготували й захистили дисертаційні роботи на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: В. А. Львовчкін «Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі» (м. Київ, 2002 р.); Ю. А. Чеботарьова «Правовий статус засуджених до позбавлення волі» (м. Харків, 2005 р.); О. В. Охман «Правове регулювання застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї щодо засуджених у місцях позбавлення волі» (м. Київ, 2015 р.); Н. В. Рябих «Забезпечення в Україні прав засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я» (м. Київ, 2016 р.); О. І. Іваньков «Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі» (м. Харків, 2016 р.); І. М. Васелюк «Право засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності» (м. Запоріжжя, 2017 р.). Проте комплексного дослідження щодо забезпечення немайнових прав засуджених не проводилося. Деякі важливі та практично значущі аспекти забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі, потребують подальшого висвітлення, зокрема, право на життя, гуманне ставлення, повагу до гідності, особисту безпеку, сім'ю, медичне забезпечення й охорону здоров'я, освіту, безпечне для життя та здоров'я довкілля тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи Класичного приватного університету за темою «Вплив правової інтеграції на кримінально-правову, кримінально-виконавчі системи та запобігання злочинності в Україні» (державний реєстраційний номер 0116U008203), одним із виконавців якої є здобувач.

Тему дисертації затверджено вченою радою Класичного приватного університету (протокол № 7 від 27.04.2016).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретико-правових засад механізму забезпечення реалізації засудженими до позбавлення волі своїх немайнових прав.

Для досягнення цієї мети поставлено такі *завдання*:

- охарактеризувати поняття та структуру правового статусу людини і громадянина відповідно до вітчизняного законодавства;
- визначити поняття, сутність, ознаки та види особистих немайнових прав фізичної особи;
- з'ясувати особливості правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі;
- виявити та дослідити окремі теоретичні й практичні проблеми забезпечення особистих немайнових прав засуджених;
- встановити порядок, особливості та проблеми захисту особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі за законодавством України;
- визначити проблеми забезпечення права на життя осіб, засуджених до позбавлення волі;
- встановити проблеми забезпечення права осіб, засуджених до позбавлення волі, на гуманне ставлення та повагу до їх гідності;
- розкрити зміст права на сім'ю та особливості його реалізації осіб, засуджених до позбавлення волі;
- охарактеризувати особливості права на свободу пересування осіб, засуджених до позбавлення волі;
- дослідити проблеми забезпечення права на особисту безпеку осіб, засуджених до позбавлення волі;
- визначити проблеми й особливості забезпечення права осіб, засуджених до позбавлення волі, на медичне обслуговування та охорону здоров'я;
- розкрити зміст права на житло осіб, засуджених до позбавлення волі;
- встановити проблеми та шляхи їх вирішення щодо права осіб, засуджених до позбавлення волі, на освіту;
- дослідити теоретичні та практичні проблеми забезпечення права осіб, засуджених до позбавлення волі, на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
- розкрити зміст права на ім'я осіб, засуджених до позбавлення волі;
- дослідити сутність та теоретичні і практичні проблеми забезпечення права осіб, засуджених до позбавлення волі, на працю;
- висвітлити проблеми та особливості забезпечення права осіб, засуджених до позбавлення волі, на листування;
- визначити проблеми забезпечення права осіб, засуджених до позбавлення волі, на належне матеріально-побутове забезпечення;
- надати правову характеристику праву осіб, засуджених до позбавлення волі, на звернення;
- встановити проблеми забезпечення права осіб, засуджених до позбавлення волі, на отримання передач;
- виявити проблеми реалізації права осіб, засуджених до позбавлення волі, на побачення;

– розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення немайнових прав засуджених та їх належної реалізації в процесі виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі виконання покарання у виді позбавлення волі та пов'язані із забезпеченням немайнових прав засуджених.

Предмет дослідження – кримінально-виконавчі засади забезпечення немайнових прав засуджених до позбавлення волі.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. *Діалектичний метод* застосовано в усіх розділах дисертації для виявлення сутності й значення в кримінально-виконавчій діяльності немайнових прав засуджених. У ході дослідження використано загальнонаукові та спеціально-правові методи: *логіко-нормативний* – для з'ясування змісту понять «правовий статус людини і громадянина», «особисті немайнові права», «правовий статус засуджених» (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); *формальної логіки* (аналіз та синтез) – для визначення основних напрямів наукової роботи, головних проблемних питань, ідеї та логіки дослідження (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4); *історико-правовий* – для аналізу вітчизняного досвіду правового регулювання немайнових прав засуджених (розділи 2, 3); *порівняльно-правовий* – для надання характеристики практики реалізації немайнових прав засуджених в інших країнах та для аналізу міжнародних нормативних актів (розділи 2, 3, 4); *системно-структурний* – для вивчення елементів, що утворюють зміст немайнових прав засуджених до позбавлення волі, зокрема права на: життя (підрозділ 2.1), гуманне ставлення та повагу до гідності (підрозділ 2.2), сім'ю (підрозділ 2.3), свободу пересування (підрозділ 2.4), особисту безпеку (підрозділ 2.5), медичне обслуговування та охорону здоров'я (підрозділ 3.1), житло (підрозділ 3.2), освіту (підрозділ 3.3), безпечне для життя і здоров'я довкілля (підрозділ 3.4), ім'я (підрозділ 3.5), працю (підрозділ 3.6), листування (підрозділ 3.7); *дедукції та індукції* – для визначення ступеня гарантованості немайнових прав засуджених до позбавлення волі (розділи 2, 3, 4); *соціологічні* (анкетування, вивчення документів) – для анкетування цільових груп з проблемних питань дослідження (розділи 2, 3); *статистичний* – для проведення аналізу результатів анкетування (підрозділ 3.3); *догматичний* – для формування позиції щодо оцінювання організаційних і правових засад забезпечення немайнових прав засуджених (підрозділи 1.4, 1.5; розділи 2, 3, 4); *моделювання* – для розробки організаційно-правових заходів забезпечення немайнових прав засуджених (підрозділи 2.3, 4.3).

Емпіричну базу дослідження становлять аналітичні та статистичні дані Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за період з 2002 р. до першої половини 2020 р.; Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС), Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора за період 2010–2020 рр.; результати анонімного опитування 245 працівників

правоохоронних органів, ДКВС, суддів, адвокатів, громадських активістів, працівників закладів вищої освіти Київської, Запорізької, Харківської областей щодо стану забезпечення немайнових прав засуджених та можливих перспектив у цій сфері.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних проблем щодо забезпечення немайнових прав засуджених. До основних положень, що мають наукову новизну, належать, зокрема, такі:

вперше:

– для забезпечення права засуджених на спілкування з сім'єю та на створення сім'ї запропоновано зміни до чинного законодавства (зокрема, й авторські редакції відповідних норм), а саме до: ч. 5 ст. 110 КВК України; ч. 2 ст. 33 СК України; ч. 8 ст. 14 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»; п. 14 глави III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні; ст. 33 СК України; п. 18 глави 2 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні; п. 19 глави 2 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні; ст. 111 КВК України. Такі зміни та доповнення стосуються надання можливості засудженим здійснювати телефонні розмови з особами, зокрема й родичами, які перебувають в установах виконання/відбування покарань, а також реєстрації шлюбу між особами, які перебувають в установах виконання/відбування покарань;

– з метою забезпечення права засуджених на медичну допомогу та охорону здоров'я запропоновано внести відповідні зміни до Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, а саме п. 13 першого розділу цього документу доповнити положеннями щодо відшкодування витрат, пов'язаних з наданням первинної медичної допомоги, у тому числі наданої обраним засудженою особою лікарем;

– обґрунтовано необхідність внести зміни до ст. 134 КВК України з метою ресоціалізації та заохочення засуджених, а саме закріпити в зазначеній нормі положення, відповідно до якого засудженим, які тримаються в дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначній камері), забороняються тривалі побачення, водночас начальник установи, як виняток, з метою виховного впливу може надати короткострокове побачення таким засудженим з членами їх сім'ї та родичами;

– обґрунтовано внесення зміни до XII розділу Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та до Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», передбачивши можливість безпосереднього використання засудженим виробів медичного призначення, необхідних для негайної ліквідації або запобігання симптомам астми, приступам задухи чи бронхіального спазму;

– для забезпечення права засуджених на освіту запропоновано зміни до ст. 125 КВК України щодо здобуття засудженими професійної (професійно-

технічної); фахової передвищої та вищої освіти за дистанційною формою навчання;

удосконалено:

– визначення понять: «гідність», «честь», «безпека», «довкілля», «особиста безпека», а саме:

1) гідність – внутрішнє самовизначення особою своїх духовних і моральних характеристик та самооцінка людиною свого становища в суспільстві;

2) честь – зовнішній прояв гідності (оцінювання достоїнств людини суспільством);

3) безпека – певний стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, відсутність ризику настання негативних наслідків для соціальних та загальнолюдських благ, що охороняються кримінально-правовим законом;

4) довкілля – все те, що оточує особу на роботі, вдома і поза ними та має створювати для неї безпечні, сприятливі умови проживання, праці, навчання, побуту тощо;

5) особиста безпека особи – це стан і рівень забезпечення захищеності життя та здоров'я людини від безпосередньої або опосередкованої загрози;

– зміст ст. 282 Цивільного кодексу України щодо визначення права на особисту безпеку фізичної особи;

– визначення сутності таких немайнових прав особи, засудженої до позбавлення волі, як право на: життя; ім'я (його використання, зміна тощо); працю; повагу до людської гідності та на гуманне ставлення; свободу пересування; особисту безпеку; сім'ю; житло; освіту; безпечне для життя і здоров'я довкілля; медичну допомогу та охорону здоров'я, а також деяких спеціальних немайнових прав засуджених;

набуло подальшого розвитку:

– обґрунтування позиції про те, що праця засуджених є їх правом, а не обов'язком;

– розуміння сутності:

1) правового статусу людини і громадянина як комплексної категорії, яка визначається сукупністю прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи як тих, що належать їй від народження, так і тих, що закріплено державою в Конституції та інших законодавчих актах;

2) особистих немайнових прав фізичної особи як прав фізичної особи, які належать їй від народження або за законом, не мають економічного змісту та якими особа володіє довічно;

3) правового статусу засуджених як сукупності загальних і спеціальних прав, свобод, законних інтересів і обов'язків засуджених осіб, закріплених у конституційних нормах, нормах галузевого законодавства, а також тих, що встановлюються кримінально-виконавчим законодавством та визначаються самим фактом засудження особи й видом покарання, призначеним судом;

– положення щодо представництва прокурором у суді інтересів засуджених, відповідно до якого, належній реалізації засудженими

процесуальних прав у цивільному та адміністративному судочинстві може сприяти інститут представництва, до якого належить і здійснювана прокуратурою представницька діяльність у суді, для чого необхідно розширити коло підстав представництва прокурором у суді інтересів засуджених;

– обґрунтування позиції щодо порядку одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей та реалізації права на побачення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в роботі висновки та пропозиції можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері* – як теоретичне підґрунтя для подальших досліджень кримінально-виконавчих засад забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі;

– *правотворчій діяльності* – при подальшому вдосконаленні законодавства України щодо забезпечення немайнових прав засуджених;

– *правозастосовній практиці* – як рекомендації щодо вдосконалення практичної правозастосовної діяльності в частині забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі (довідка про впровадження результатів дослідження в діяльність Державної установи «Біленьківська виправна колонія (№ 99)» № 408 від 09.10.2020; довідка про впровадження результатів дослідження в діяльність Комунарського районного суду м. Запоріжжя № 468 від 11.11.2020; довідка про впровадження результатів дослідження в діяльність Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя № 344 від 31.08.2020; довідка про використання результатів дослідження в діяльності приватного нотаріуса Запорізького міського нотаріального округу Абрамова М. О. № 254 від 06.07.2020);

– *навчальній сфері* – під час викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу (довідка про впровадження результатів дослідження в навчальний процес Класичного приватного університету № 780 від 16.11.2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях: «Захист прав людини та створення превентивних механізмів проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання в Україні» (м. Запоріжжя, 2011 р.); «Актуальні питання публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 2012 р.); «Актуальні питання публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 2013 р.); «Актуальні питання публічного та приватного права» (м. Запоріжжя, 2014 р.); «Круглий стіл, присвячений особливостям здійснення реєстраційних процедур у публічно-правових та приватно-правових відносинах, а також відзначенню Дня науки» (м. Запоріжжя, 2017 р.); «Збірник матеріалів науково-практичного круглого столу» (м. Запоріжжя, 2018 р.); «Правові проблеми сучасної трансформації охорони здоров'я» (м. Запоріжжя, 2019 р.); «Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи» (м. Запоріжжя, 2019 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 30 наукових працях, з яких: 1 одноособова монографія, 2 розділи в навчальному посібнику, 18 статей в наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, 2 статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях, 8 матеріалах конференцій, семінару та круглих столів.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять двадцять один підрозділ, висновків, списку використаних джерел і семи додатків. Загальний обсяг дисертації – 428 сторінок, з них основний текст – 368 сторінок, список використаних джерел – 44 сторінки, додатки – 14 сторінок. Список використаних джерел включає 438 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; вказано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; окреслено наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; наведено дані щодо апробації, публікацій, структури та обсягу роботи.

Розділ 1 «Теоретичні засади дослідження механізму забезпечення немайнових прав засуджених до позбавлення волі осіб» містить п'ять підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття та структура правового статусу людини і громадянина»* проаналізовано наукові положення та зроблено теоретичні узагальнення щодо визначення поняття та структури правового статусу людини і громадянина.

Зауважено, що категорія «правовий статус» стала предметом самостійного наукового дослідження у вітчизняній науці на початку 70-х рр. ХХ ст. Після здобуття Україною незалежності та визначення нової конституційної концепції відносин держави і людини тематика щодо правового статусу людини і громадянина набула більш детального опрацювання. Незважаючи на ґрунтовне дослідження цієї проблеми, у юридичній літературі й дотепер не існує єдиного визначення поняття «правовий статус людини» («правовий статус особи»).

Виділено три основні позиції науковців щодо розуміння сутності правового статусу: 1) правовий статус розглядається як система прав, обов'язків та інших правових елементів людини, які спрямовано на її захист та охорону в державі; 2) правовий статус являє собою нормативно визначену систему прав та обов'язків особи (тобто закріплену в Конституції та інших нормативно-правових актах); 3) правовий статус узагальнюється з роллю та значенням людини в суспільстві та державі.

Підкреслено, що в юридичній науці поняття «права людини» називають також фундаментальними правами та свободами або ж конституційними правами.

Ця категорія визначається також поняттям «конституційно-правовий статус особи» або ж «правовий статус людини і громадянина». Правовий статус людини і громадянина закріплено як в Основному Законі України, так і в інших вітчизняних законодавчих актах, зокрема в ЦК України, який також окреслює ряд прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи відповідно до Конституції України, зокрема й особисті немайнові права фізичної особи, які є предметом цього наукового дослідження. Отже, основну частину особистих немайнових прав фізичної особи визначають Конституція України та ЦК України. У свою чергу, такі права є складовою правового статусу людини і громадянина.

У підрозділі 1.2 «Немайнові права фізичної особи в структурі правового статусу» охарактеризовано поняття, сутність, ознаки та види особистих немайнових прав фізичної особи відповідно до Конституції України та ЦК України.

Зазначено, що в юридичній науці виникають певні проблеми щодо визначення поняття та правової природи особистих немайнових прав фізичної особи. Зокрема, відстоюється позиція, що особисті немайнові права мають конституційно-правову природу, оскільки їх перелік передбачено Конституцією України. З іншого боку, Основний Закон України закріплює загальні засади правового регулювання суспільних відносин, які набувають більш детального розвитку в галузевому законодавстві, зокрема в цивільному.

Особисті немайнові права людини закріплені на конституційному рівні. Вони спрямовані не тільки на її фізичну недоторканість, але й на недоторканість внутрішнього світу та інтересів особи. Це вид суб'єктивних прав, що належать до категорії нематеріальних благ.

Констатовано, що до особистих (громадянських) прав і свобод людини і громадянина належать такі як: право на життя; право на повагу до гідності людини; право на свободу та особисту недоторканість особи; право на недоторканість житла; таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої інформації; право людини на приватність; свобода пересування; свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Політичними правами і свободами є: право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації; право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації; право на звернення. Економічними правами і свободами слід вважати право: володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на підприємницьку діяльність; користуватися об'єктами публічної власності. До соціальних та культурних прав і свобод фізичної особи необхідно відносити право на: працю; страйк; відпочинок; соціальний захист; житло; достатній життєвий рівень; охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; безпечне для життя і здоров'я довкілля; освіту; а також право на свободу літературної, художньої, наукової, технічної творчості.

Зауважено, що на законодавчому рівні поняття «особисті немайнові права» не визначається. У ст. 269 ЦК України лише вказано на його певні

ознаки, зокрема: особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом; вони не мають економічного змісту та є тісно пов'язаними з фізичною особою, оскільки фізична особа не може відмовитися від особистих немайнових прав, а також не може бути їх позбавлена; такими правами фізична особа володіє довічно.

У підрозділі 1.3 «Особливості правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі» охарактеризовано сутність правового статусу засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Окреслено спектр загальних (зокрема, й немайнових) та спеціальних прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Наголошено, що засуджені особи користуються всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Такі обмеження мають тимчасовий характер і діють лише у період відбування особою призначеного їй покарання. Подібні обмеження прав і свобод засуджених необхідні для захисту основ конституційного устрою, суспільних інтересів та інтересів держави. Сукупність прав і обов'язків засудженого виражає його правовий статус – юридично закріплене становище у державі й суспільстві.

Зроблено висновок, що особа, засуджена до позбавлення волі, набуває певного різновиду спеціального правового статусу, а саме правового статусу засудженого, який складається з прав, свобод та законних інтересів, визначених Конституцією України, а також спеціальних прав, свобод та законних інтересів, притаманних лише засудженим особам. Тобто права (зокрема, й немайнові), свободи, законні інтереси та обов'язки засуджених можна поділити на загальні і спеціальні. До загальних прав і обов'язків засуджених слід відносити їх права та обов'язки як громадян держави, закріплені в конституційних нормах і нормах галузевого законодавства, а до спеціальних – права й обов'язки засуджених, встановлені кримінально-виконавчим законодавством. Спеціальні права, свободи, законні інтереси та обов'язки засудженої особи визначає сам факт її засудження та вид покарання, призначений судом. Відповідно до чинного законодавства, права і законні інтереси таких осіб можуть бути обмежені лише законом. Разом з тим, крім обмежень у користуванні правами засудженого як фізичної особи та громадянина, сформульованих у законі, також існують обмеження, які не передбачені в законі, а впливають внаслідок його застосування. Ці обмеження зумовлені режимом відбування покарання в установах виконання покарань.

На основі проведеного дослідження стосовно визначення поняття, сутності, ознак та видів особистих немайнових прав фізичної особи та особливостей правового статусу засуджених зроблено висновок про те, що задля ефективного дослідження проблеми забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі, такі права необхідно досліджувати не тільки в рамках кримінально-виконавчого, але й в рамках конституційного та цивільного права. При цьому необхідно враховувати, що серед передбачених

Конституцією України прав і свобод людини і громадянина до немайнових, враховуючи визначені у Цивільному кодексі України ознаки особистих немайнових прав фізичної особи, можна зарахувати лише особисті (громадянські), соціальні та культурні права і свободи.

У підрозділі 1.4 «Окремі проблеми забезпечення особистих немайнових прав засуджених» проведено аналіз проблем, які виникають у процесі реалізації прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Наголошено на тому, що на практиці у процесі реалізації тих чи інших прав або законних інтересів, зокрема й особистих немайнових, засуджені особи стикаються зі значними труднощами, причинами яких є як недосконалість вітчизняного законодавства, так і інші проблеми (недостатність фінансування, зловживання адміністрації установ виконання покарання тощо). Непоодинокими є випадки порушення особистих прав засуджених, зокрема таких як право на свободу пересування, на отримання інформації, на побачення, на гуманне ставлення та на повагу людської гідності. Порушуються права щодо моменту початку та закінчення обмеження прав і свобод засуджених та ін.

Проаналізовано проблеми етапування засуджених до місця відбування покарання. Наголошено на порушенні прав вказаних осіб у зв'язку з відсутністю відповідних умов транспортування. Спеціальні вагони не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Не додержуються норми харчування. Етапування засуджених осіб, хворих на туберкульоз, здійснюється разом з іншими засудженими. У процесі етапування осіб, засуджених до позбавлення волі, порушуються такі їх немайнові права, як: право на особисту безпеку; право на гуманне ставлення та повагу до їх гідності; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на належне матеріально-побутове забезпечення.

Проаналізовано проблеми, що виникають стосовно документів, які посвідчують особу засудженого. Зроблено висновок, що запровадження паспорта громадянина України з безконтактним електронним носієм хоча й не мало значного негативного впливу на особисті немайнові права осіб, позбавлених волі, оскільки вони отримують такі паспорти на рівних умовах з іншими громадянами, однак із запровадженням такого виду паспорта залишились не вирішеними окремі питання, які вже давно висвітлюються юристами (у тому числі й стосовно осіб, позбавлених волі), зокрема щодо наголосу у прізвищі.

Відзначено, що особисті немайнові права осіб, засуджених до позбавлення волі, можуть бути обмежені та порушені через домашнє насильство, оскільки в таких випадках може відбуватись обмеження та порушення як особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, так і особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, осіб, засуджених до позбавлення волі (тобто особистих, соціальних та культурних немайнових прав і свобод).

Проаналізовано випадки антисупільної, протиправної поведінки засуджених, що завдає шкоди суспільству, суспільним відносинам або окремій

особі і є правопорушенням. Зроблено висновок, що особи, засуджені до позбавлення волі, можуть вчинити зловживання своїми особистими немайновими правами у двох передбачених нормою права видах: 1) зловживання особистими немайновими правами, які пов'язані з використанням недозволених форм їх реалізації, але в межах загального дозволеного типу поведінки щодо цих прав; 2) навмисне завдання шкоди іншій особі в процесі реалізації своїх особистих немайнових прав.

Зроблено висновок, що особисті немайнові права засуджених до позбавлення волі можуть бути розширені або звужені, при цьому як правомірно, так і неправомірно. Підзаконні акти потребують аналізу та перероблення з метою усунення таких повноважень службових осіб установ виконання покарань, які можуть використовуватись для здійснення протиправного впливу на засуджених та їх особисті немайнові права.

У підрозділі 1.5 «Захист особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі» дослідження присвячено окремим аспектам захисту засудженими своїх особистих немайнових прав відповідно до чинного законодавства.

Зазначено, що захист прав людини є одним із найважливіших напрямів діяльності багатьох соціальних інституцій. Захист прав засуджених безпосередньо пов'язаний із нормотворчістю та впливає на формування і розвиток національної та міжнародної судової практики. Україна є одним із лідерів з-поміж країн, проти яких подають найбільшу кількість заяв до Європейського суду з прав людини, які стосуються і проблем забезпечення прав засуджених (зокрема, й немайнових). За даними Міністерства юстиції України, на виконання рішень Європейського суду по суті скарг, які надійшли від засуджених, із державного бюджету було сплачено: у 2015 р. – 639 981 892,09 грн; у 2016 р. – 612 294 315,54 грн; у 2017 р. – 61 365,79 тис. грн; у 2018 р. – 32 646 827,39 грн, у 2019 р. – 28 761 218,8 грн.

Наголошено, що основною юридичною гарантією захисту прав і свобод людини, зокрема й засуджених, виступає судовий захист. У випадку порушення прав і свобод людини держава зобов'язана забезпечити будь-якій особі ефективний засіб правового захисту. Правозахисна функція суду виявляється у самому процесі здійснення судочинства: у засадах та принципах, яких суд має дотримуватись під час здійснення кримінально-виконавчого судочинства, у процесуальній формі. Повноваження прокурора на стадії виконання вироку спрямовані на запобігання порушенням законності щодо особи засудженого.

Засуджені до позбавлення волі, так само, як і будь-яка інша фізична особа, мають право з метою захисту своїх прав та інтересів (зокрема, й немайнових) звернутись із позовом або заявою до суду.

Відзначено, що на реалізацію процесуальних прав засуджених впливає їх перебування в установах виконання покарань та обмеження у зв'язку з цим у свободі пересування. Водночас необхідно зауважити, що реалізувати процесуальні права самостійно можуть лише іноді засуджені до позбавлення

волі, яким дозволено пересування за межами установи виконання покарань за умови розташування суду в одному з установою населеному пункті. Належному захисту у суді прав, свобод та інтересів фізичних осіб, у тому числі й засуджених, сприяє інститут представництва. Зокрема, прокурор може виступати представником у суді, якщо він діє від імені відповідного органу, що є стороною або третьою особою у справі чи як законний представник. У визначених законом випадках прокурор звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справи.

Зазначено, що в ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII сказано, що прокурор може здійснювати представництво в суді інтересів громадянина, якщо така особа не спроможна самотійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через: 1) недосягнення повноліття; 2) недієздатність; 3) обмежену дієздатність, якщо законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси таких осіб, не здійснюють або неналежним чином здійснюють їх захист.

Зроблено висновок, що така побудова норми закону значно обмежує можливість особи, засудженої до позбавлення волі, на отримання ефективної юридичної допомоги. Також наголошено на тому, що належній реалізації засудженими процесуальних прав у цивільному та адміністративному судочинстві може сприяти інститут представництва, до якого належить і здійснювана прокуратурою представницька діяльність у суді. Представництво прокуратурою у суді інтересів осіб, засуджених до позбавлення волі, можливе як теоретично, так і практично. Але для цього необхідно розширити коло підстав представництва прокурором у суді інтересів засуджених, передбачивши, зокрема, як підставу представництва прокуратурою у суді інтересів громадянина його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан.

Розділ 2 «Особисті немайнові права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі» містить п'ять підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на життя» досліджено сутність та зміст зазначеного права засуджених.

Розглянуто положення Міжнародного пакту «Про громадянські та політичні права» та Європейської конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод». Згідно з цими міжнародними документами, держави мають застосовувати таке законодавство, відповідно до якого навмисне вбивство, вчинене фізичними особами чи державними службовцями поза межами наданих їм законом прав і повноважень, кваліфікується як кримінальний злочин, за який, відповідно, передбачено кримінальне покарання.

Право на життя має декілька аспектів, у тому числі право на збереження життя і право на розпорядження ним. Під правом на життя в аспекті розпорядження ним розуміється можливість: 1) піддавати своє життя ризику; 2) вирішувати питання щодо припинення свого життя.

Зроблено висновок про необхідність усунення суперечностей у законодавстві, для чого слід привести положення ч. 2 ст. 281 ЦК України у відповідність до ст. 27 Конституції України, вказавши, що «фізична особа не може бути свавільно позбавлена життя».

Проаналізовано проблеми протиправного позбавлення життя осіб, засуджених до позбавлення волі, та самогубства засуджених у місцях виконання покарання. Відзначено, що зареєстрованих випадків доведення засуджених до самогубства не багато. Це пов'язано з тим, що будь-які правопорушення з боку засуджених свідчать про недоліки в роботі адміністрації колонії. Тож випадки доведення засуджених до самогубств приховуються. Такі випадки на практиці важко виявити та довести.

Зазначено, що також найбільш поширеними та офіційно встановленими причинами смерті осіб, засуджених до позбавлення волі, є висока захворюваність ув'язнених на тяжкі та невиліковні форми хвороб, такі як туберкульоз, СНІД, хронічні гепатити. Такий стан зумовлений здебільшого соціальною занедбаністю зазначених осіб, їх наркотичною та алкогольною залежністю, низьким рівнем життя тощо. У таких випадках право на життя осіб, засуджених до позбавлення волі, є тісно пов'язаним з їх особистим немайновим правом на медичну допомогу та іншими правами щодо охорони здоров'я.

Зроблено висновок, що порушення права на життя засуджених до позбавлення волі може бути пов'язане з порушенням його права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, охорону здоров'я та медичну допомогу. Стан реалізації особами, засудженими до позбавлення волі, прав на безпечне для життя і здоров'я довкілля, охорону здоров'я та медичну допомогу характеризує становище дотримання права цих осіб на життя.

У підрозділі 2.2 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на гуманне ставлення та повагу до їх гідності» досліджено проблеми щодо забезпечення в установах виконання покарань права засуджених на гуманне ставлення та повагу до їх гідності.

Зазначено, що важливою, з точки зору принципу гуманізму, є така норма КВК України, як ч. 2 ст. 7, у якій наголошено, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду. Отже, законодавець бачить у засудженому, перш за все, людину, наділену правами й обов'язками, а законодавство спрямоване на захист прав, свобод та законних інтересів всіх фізичних осіб, тобто й засуджених також. Особи, засуджені до позбавлення волі, як і будь-яка інша фізична особа, заслуговують на гуманне ставлення до них та повагу до їх гідності.

Визначено поняття «гідність» як внутрішнє самовизначення особою своїх духовних і моральних характеристик та самооцінка людиною свого становища в суспільстві. У свою чергу, честь – це зовнішній вияв (оцінювання достоїнств людини суспільством). Але для об'єктивної самооцінки людини та розуміння нею своєї цінності і значущості, а відповідно, й для самоусвідомлення того

факту, що вона має право на повагу до її честі та гідності, надважливим є ставлення до людини як суспільства, так і окремих осіб. Особливо цей принцип виявляється щодо осіб, засуджених до позбавлення волі, коли їх суспільне становище є і так досить «хитким». Поняття «гідність» та «честь» є взаємопов'язаними. Цей зв'язок виражається в усвідомленні людиною власної значущості та в її оцінюванні суспільством. Особливо важливе місце у процесі визначення людиною своєї гідності (зокрема, й особою, засудженою до позбавлення волі) займає охорона державою права особи на гуманне ставлення до неї. Неможливо адекватно оцінювати своє становище в суспільстві або виробляти позитивні духовні та моральні якості у випадку регулярного психічного або фізичного приниження.

У процесі дослідження проаналізовано взаємозв'язок права засуджених на гуманне ставлення і повагу до їх гідності та права на належне матеріально-побутове забезпечення. Зроблено висновок, що останнє є складовою права на гуманне ставлення та повагу до гідності.

У підрозділі 2.3 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на сім'ю» окреслено проблеми щодо реалізації засудженими свого права на сім'ю та можливі шляхи їх вирішення. Право на сім'ю, згідно зі ст. 4 СК України, включає: право на створення сім'ї; право кожної особи на проживання в сім'ї; право кожної особи на повагу до свого сімейного життя.

Наголошено, що, незважаючи на те, що особи, засуджені до позбавлення волі, мають право на сім'ю, на шлюб, на підтримання родинних зв'язків тощо, повсякчас виникають проблеми з реалізацією таких прав у місцях позбавлення волі.

Кожна особа, незалежно від місця перебування, має право на створення сім'ї (зокрема, має право вступити у шлюб). Право на проживання в сім'ї належить особі від народження. Також будь-яка людина має право на проживання з сім'єю, а відповідно, й на спілкування з нею. Тож як складову права фізичної особи на сім'ю доцільно передбачити у ст. 4 СК України її право на підтримання зв'язків із сім'єю.

Зазначено, що норми Кримінально-виконавчого кодексу України свідчать, що засуджені особи не позбавляються сімейних прав, за винятком тих обмежень, які безпосередньо впливають з факту їх ізоляції. Однак хоча сімейні права засуджених, так само, як і права інших осіб, охороняються законом, позбавлення фізичної особи волі негативно впливає на реалізацію нею права щодо створення сім'ї та підтримання сімейних зв'язків. І насамперед це виявляється в процесі реалізації засудженими свого права на створення сім'ї. Так, наприклад, шлюб між засудженими, які обидва відбувають покарання в установах виконання покарань, прямо не заборонений законодавством. Разом з тим порядок реєстрації таких шлюбів нормативно не врегульований, у зв'язку з чим такі шлюби не укладають. Шлюби між засудженими особами, які відбувають покарання в установах виконання покарань, реєструються після відбуття покарання одним із них або двома. Таке обмеження права засуджених на створення сім'ї відбувається через неможливість вільного пересування ув'язнених

за межами установ виконання покарань та у зв'язку із заборорою перевезення однієї особи до іншої, оскільки вимагається одночасна присутність в одному місці як нареченого, так і нареченої. Тобто фактично створити сім'ю через шлюб може лише засуджена особа з не засудженою особою. Однак така негативна практика порушує право засудженого на створення сім'ї та суперечить положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначене свідчить про необхідність удосконалення як кримінально-виконавчого законодавства, так і сімейного, з метою безумовного дотримання прав засуджених, а також зміни практики діяльності персоналу органів установ виконання покарань. Запропоновано відповідні зміни до чинного законодавства.

Зроблено висновок, що право особи, засудженої до позбавлення волі, на сім'ю, яке включає в себе, зокрема, спілкування з родичами, є обмеженим, особливо що стосується випадків, коли обидва члени сім'ї, які мають бажання спілкуватися, є засудженими та відбувають покарання у виді позбавлення волі. У зв'язку із зазначеним з метою забезпечення реалізації права засуджених на сім'ю вбачається доцільним внесення відповідних змін до п. 5 ст. 110 КВК України, а саме: слова «Телефонні розмови між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі, забороняються» замінити на «Телефонні розмови між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі, у тому числі родичами, допускаються тільки з дозволу адміністрації колонії. Телефонні розмови підлягають прослуховуванню та за необхідності перериванню». Дозвіл адміністрації на телефонну розмову між засудженими необхідно розглядати як захід щодо забезпечення захисту інтересів окремих осіб, суспільства і держави.

У підрозділі 2.4 «Особливості права на свободу пересування осіб, засуджених до позбавлення волі» проаналізовано проблеми та особливості реалізації засудженими вказаного немайнового права.

Задля визначення сутності права на свободу пересування проаналізовано зміст Конституції України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Зазначено, що, відповідно до Основного Закону України, людині гарантовано забезпечення декількох особистих немайнових прав: свободу пересування; вільний вибір місця проживання; право вільно залишати територію України. З іншого боку, можливість проживати в обраному місці та перетинання кордону України також є пересуванням особи. Зроблено висновок, що право на свободу пересування – це особисте немайнове право фізичної особи, яке забезпечує людині можливість вільно, на власний розсуд, у будь-якому напрямку, будь-яким способом, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом, пересуватись по території України, а також вільно виїхати за її межі і безперешкодно повернутись до України.

Право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України значно обмежені для осіб, засуджених до

позбавлення волі, однак у деяких випадках можуть бути реалізовані засудженою особою.

Пересування засуджених під час їх перебування в місцях виконання/відбування відбувається переважно в межах колонії. Засуджена особа може пересуватися по відділенню або житловій секції гуртожитку, камері, території колонії. У межах колонії пересування ув'язнених може відбутись через переведення у зв'язку зі зміною умов їх тримання. Але іноді можливе пересування таких осіб і за межами місць виконання/відбування. Пересування осіб, засуджених до позбавлення волі, може відбуватися під час їх переведення з однієї установи виконання покарань до іншої для подальшого відбування покарання у межах території України та при їх передачі для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є, чи то на територію України, чи то за її межі. При переведенні осіб, засуджених до позбавлення волі, можуть бути як змінені, так і не змінені умови їх тримання. Переведення до колонії іншого рівня безпеки залежить від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання.

Зазначено, що в дільниці соціальної реабілітації засуджені у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території дільниці, а з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням. Після відбуття шести місяців покарання у дільниці у разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії такі засуджені можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства житловий будинок і заводити особисте господарство на території дільниці.

На реалізацію досліджуваного немайнового права засуджених можуть вплинути і певні особливі обставини. Так, у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, як смерть, тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, або стихійне лихо, яке спричинило значну матеріальну шкоду засудженому, його сім'ї, засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях можуть бути дозволені короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб).

Ґрунтуючись на вищесказаному, зроблено висновок, що законодавець передбачив часткову можливість реалізувати засудженими особами не тільки своє право на свободу пересування, але й на вибір місця проживання.

У підрозділі 2.5 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на особисту безпеку» проаналізовано сутність зазначеного права засуджених.

Відзначено, що особиста безпека є умовою існування фізичної особи, яка передбачає відсутність будь-якого протиправного насильства над людиною.

Однак випадки протиправного насильства не є винятками в місцях відбування покарань у виді позбавлення волі. Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України, у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому випадку посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого. Наголошено на тому, що сутність права засуджених на особисту безпеку не можна зводити лише до можливості звернутися із зазначеною заявою у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю, оскільки право на особисту безпеку фізичних осіб, як і будь-яке інше суб'єктивне юридичне право, має певні правомочності: на власні позитивні дії (правовикористання), на чужі дії (правовиконання) та на правозахист. Можливість звернення засуджених до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки у разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю є лише однією з можливостей захисту вказаного суб'єктивного юридичного права (правовикористання). Обов'язок посадової особи установи виконання покарання вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого виступає як реалізація права засудженого на особисту безпеку (правовиконання).

Розділ 3 «Соціальні та культурні немайнові права і свободи осіб, засуджених до позбавлення волі» містить сім підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на медичне обслуговування та охорону здоров'я»* досліджено проблеми забезпечення права засуджених на медичне обслуговування та охорону здоров'я. Проведено аналіз вітчизняної та зарубіжної практики. Надано пропозиції щодо можливих шляхів вирішення цих проблем на законодавчому рівні.

Наголошено, що вирішення проблеми стосовно охорони здоров'я осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема й у частині фінансування надання їм медичної допомоги, має велике теоретичне та практичне значення, зважаючи на те, що вона пов'язана з такими актуальними завданнями, як: з'ясування обсягів особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі, встановлення тенденцій їх можливого розвитку, удосконалення забезпечення здійснення цих прав, розв'язання проблем, пов'язаних з державним фінансуванням галузі охорони здоров'я.

У процесі дослідження встановлено, що заклади охорони здоров'я державних установ, де засуджені відбувають покарання, у кращому випадку укомплектовані фахівцями в галузі медицини та необхідними медичними препаратами лише наполовину, що не дає можливості якісно та своєчасно надавати кваліфіковану медичну допомогу засудженим особам. Фінансові кошти та медикаменти надходять несвоєчасно. Відсутні елементарні умови для надання медичної допомоги. Стан медичного забезпечення осіб, яких

утримують у місцях позбавлення волі, не відповідає вимогам кримінально-виконавчого законодавства. Не всі заклади охорони здоров'я мають необхідне обладнання, у зв'язку з чим не забезпечується проведення для засуджених регулярних флюорографічних обстежень. Діяльність з медичної практики здійснюється без переоформлення ліцензії та акредитаційного сертифіката. Найбільш проблематичним є питання надання засудженим стоматологічних послуг. Перш за все, такий незадовільний стан закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) порушує конституційні права засуджених. Особливі труднощі в цьому питанні характерні для України, оскільки на сьогодні система охорони здоров'я країни перебуває в процесі реформування і зазнає суттєвих змін, що стосується і системи охорони здоров'я державної кримінально-виконавчої служби.

Зазначено, що у світі в основному виділяють три базові моделі фінансування галузі охорони здоров'я: 1) державна медицина з бюджетною системою фінансування, яка спирається на концепцію Бевериджа (а в пострадянських країнах – система Семашко); 2) система громадського фонду охорони здоров'я (концепція Бісмарка); 3) приватно-підприємницька модель фінансування.

В Україні діє бюджетна модель фінансування системи охорони здоров'я. Фінансування здійснюється за рахунок Державного бюджету, місцевих бюджетів, фондів медичного страхування, благодійних фондів та інших джерел, не заборонених законом. Тобто основна частина фінансового забезпечення здійснюється за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, а кошти, отримані з інших джерел, вважаються додатковими фінансовими ресурсами. Основним нормативним документом, що регулює питання надання населенню медичної допомоги, є «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-ХІІ, який зазнав значних змін за період незалежності України.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що хоча кримінально-виконавче законодавство України в частині забезпечення права засуджених на медичну допомогу та охорону здоров'я не суперечить вимогам міжнародних стандартів, проблеми здебільшого виникають на етапі реалізації цих принципів, а також з фінансуванням забезпечення такої реалізації, зокрема стосовно права осіб, засуджених до позбавлення волі, на вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу. Зроблено висновок про необхідність з метою усунення можливості виникнення спірних питань щодо реалізації засудженими до позбавлення волі норм Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», внесення Міністерством юстиції України та Міністерством охорони здоров'я України змін до Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі в частині відображення в ньому норм Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», оскільки основою ефективної реалізації на практиці положень будь-якого нормативного документа є узгодженість його змісту зі змістом інших законодавчих актів.

Зокрема, це стосується питання відшкодування витрат, пов'язаних з наданням первинної медичної допомоги.

У підрозділі 3.2 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на житло» проаналізовано теоретичні та практичні особливості реалізації засудженими права на житло.

Зазначено, що право на місце проживання є одним із особистих немайнових прав людини. В юридичній науці існує два погляди на термін «місце проживання», які знайшли своє відображення в національному законодавстві, – приватно-правовий і публічно-правовий. Перший полягає у визначенні місця проживання як конкретного будинку, квартири чи приміщення, а другий – у його визначенні як певної адміністративно-територіальної одиниці. Приватно-правовий погляд щодо визначення терміна «місце проживання» закріплено у Цивільному кодексі України, а публічно-правовий – у Законі України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні». У ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» разом з поняттям «місце проживання» міститься й поняття «місце перебування», під яким розуміється адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше шести місяців на рік. Відтак, про місце проживання фізичної особи можна говорити тоді, коли особа проживає строком понад шість місяців на рік у певному житловому приміщенні на території конкретної адміністративно-територіальної одиниці. При цьому вона може проживати у місці проживання постійно, переважно або тимчасово. Якщо фізична особа проживає у приміщенні, придатному для проживання, строком менше шести місяців на рік, то в такому разі необхідно говорити про її місце перебування.

Зазначено, що обмеження у вільному виборі місця проживання засуджених полягає у примусовому поміщенні особи до установи виконання покарань та переміщенні в ній. Засуджені перебувають у колонії примусово, а їх помешкання не є постійним місцем проживання та має характеризуватися як «місце перебування». Однак вказане не стосується осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Що стосується цих осіб, то камери в колоніях, де вони відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, необхідно вважати постійним місцем проживання.

Разом з правом людини на вільний вибір місця проживання у Конституції України проголошено й право на недоторканість її житла. Але що стосується місця проживання осіб, засуджених до позбавлення волі, то таке право, звісно, є обмеженим. Режим недоторканості житла не поширюється на службові приміщення, камери у слідчих ізоляторах тощо, оскільки для цих приміщень передбачається спеціальний правовий режим.

Досліджено проблеми щодо порушення права на житло засуджених осіб. Непоодинокі випадки позбавлення осіб, які перебувають в установах виконання/відбування покарання, житла через визнання їхніх помешкань безгосподарними з наступним протиправним виселенням. Внаслідок

шахрайських дій відносно засуджених осіб останні часто підписують документи (зокрема, довіреності), змісту яких не розуміють. При цьому в такій ситуації засуджені, як правило, не можуть собі дозволити звернутися до адвоката через нестачу коштів. Право ж на безоплатну правову допомогу особа має лише до набрання вироком законної сили. Зазначено, що для запобігання порушенням права на житло засуджених необхідно розробити заходи взаємодії адвокатури та системи виконання покарань щодо налагодження правового інформування у місцях виконання/відбування покарання.

У підрозділі 3.3 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на освіту» досліджено проблеми забезпечення означеного права засуджених. Проведено аналіз вітчизняної та зарубіжної практики. Проаналізовано освітні системи та принципи фінансування освіти у зарубіжних країнах. Проведено порівняльний аналіз. Надано пропозиції щодо можливих шляхів вирішення цих проблем на законодавчому рівні.

Наголошено, що, відповідно до ст. 53 Конституції України, кожен має право на освіту. Обов'язковою є повна загальна середня освіта. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Не останню роль у досягненні таких цілей покарання, як виправлення та ресоціалізація, відіграє здобуття засудженим освіти. Але в місцях позбавлення волі виникають певні проблеми реалізації цього конституційного права.

Зазначено, що ефективне забезпечення освітою населення зумовлює стрімкий розвиток та зміцнення економічних позицій держави. Але якщо забезпечення повної загальної середньої освіти населенню у цивілізованих країнах є обов'язком держави, то джерело фінансування освіти, особливо вищої, можуть бути різними, а саме державним, недержавним та змішаним. Державне фінансування можливе у вигляді: прямого фінансування; додаткових асигнувань за окремими категоріальними програмами або заходами; дотацій чи субвенцій; цільового виділення спеціальних матеріальних ресурсів; надання пільг; надання місця у вищому навчальному закладі за конкурсом; реалізації специфічних програм фінансування навчання; за формулою, що враховує певні кількісні та якісні показники освітньої діяльності того чи іншого навчального закладу.

Відповідно до ст. 8 КВК України «Основні права засуджених», засуджені мають право на забезпечення доступності і безоплатності здобуття повної загальної середньої освіти. Засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку, створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюють місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-

технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 125 КВК України).

Відповідно до чинного законодавства, форми навчання визначаються як інституційні або індивідуальні. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про освіту», інституційна форма освіти може бути: очною (денною та вечірньою); заочною; дистанційною; мережевою.

Загальноосвітня та професійно-технічна освіта осіб, засуджених до позбавлення волі, здійснюється відповідно до Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту». Особам, засудженим до позбавлення волі, для реалізації свого права на здобуття повної загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти доступні такі форми інституційного й індивідуального навчання, як денна форма (для отримання повної загальної середньої освіти) та навчання на робочому місці (на виробництві).

У разі навчання засуджених не тільки реалізується їх конституційне право на освіту, але й також розширюється світогляд останніх, формуються нові потреби осіб, що може сприяти у подальшому виправленню та успішній ресоціалізації, а також підвищується загальноосвітній і професійний рівень в'язнів, що позитивно впливає на підвищення їх трудової активності. Але освіта засуджених має свою специфіку, що стосується не тільки процесу її фактичної реалізації, але й фінансування. Основною проблемою такого навчання є те, що особа перебуває в ізоляції від суспільства. Найефективнішою формою здобуття вищої освіти для осіб, засуджених до позбавлення волі, може стати дистанційна форма, яка у зв'язку з останніми подіями (ізоляція у зв'язку з пандемією COVID-19) стрімко розвивається. Таку саму думку підтверджує більшість респондентів у ході проведеного опитування: 94% опитаних респондентів вважають, що здобуття засудженими вищої освіти дистанційно є виправданим; 79% підтримують думку про те, що здобуття засудженими вищої освіти є однією з найефективніших форм ресоціалізації. Проте лише 32% з опитаних осіб вважає здобуття таким чином освіти засудженими технічно можливим. Дистанційна форма освіти передбачає забезпечення мережею Інтернет та необхідною технікою. І хоча, відповідно до положень КВК України, засуджені мають право на доступ до Інтернет-ресурсів, на практиці реалізувати таке забезпечення досить складно. В установах відбування покарання здебільшого здійснюється підключення лише до офіційних сайтів Верховної Ради України, Офісу Генерального прокурора та інших державних установ.

У підрозділі 3.4 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на безпечне для життя і здоров'я довілля» розглянуто проблеми теорії та практики щодо забезпечення права засуджених на безпечне для життя і здоров'я довілля.

Наголошено на тому, що право будь-якої людини на безпечне для життя і здоров'я довілля закріплено Основним Законом України (ст. 50). Відзначено, що у вітчизняній юридичній доктрині, як і в законодавстві, відсутнє загальне визначення та розуміння понять «безпека» та «довілля». На основі

проведеного дослідження зроблено такі висновки: 1) безпекою є певний стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, відсутність ризику настання негативних наслідків для соціальних та загальнолюдських благ, що охороняються кримінально-правовим законом; 2) довкілля – це все те, що оточує особу на роботі, вдома і поза ними та має створювати для неї безпечні, сприятливі умови проживання, праці, навчання, побуту тощо.

Зазначено, що право на безпечне для життя і здоров'я довкілля означає, що кожна людина має право не тільки на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої шкоди порушенням цього права, але й на вільний доступ до інформації про стан довкілля; якість харчових продуктів; якість та безпеку предметів побуту тощо. Перебування фізичної особи в установі виконання покарань впливає на можливість реалізації нею окремих прав, які є складовими права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Встановлено, що найбільша кількість випадків порушень досліджуваного права засуджених відбувається під час їх етапування, оскільки відсутні умови нормального транспортування, не додержуються правила харчування, а також окремого тримання осіб, хворих на туберкульоз, що підтверджується висновками Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та результатами опитування.

Зроблено висновок, що право на безпечне для життя і здоров'я довкілля складається з низки прав, які відображають його окремі сторони. До таких прав, з урахуванням чинного законодавства, можна віднести: право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення; право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище; право на безпечні для життя продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту); право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо. Засуджені до позбавленні волі обмежені в облаштуванні свого побуту, у виборі місця проживання, роботи, відпочинку, навчання тощо. Однак, відбуваючи покарання у конкретній установі виконання покарань, їх довкілля може бути відносно безпечним для життя і здоров'я, при додержанні всіх встановлених законодавцем норм щодо забезпечення цього права.

У підрозділі 3.5 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на ім'я» розкрито сутність зазначеного немайнового права засуджених.

Наголошено, що ім'я людини є найдавнішим способом її індивідуалізації у суспільстві. Ім'я особи має не тільки велике соціальне але й правове значення, оскільки дає людині можливість набувати прав та здійснювати їх, а також створювати для себе цивільні обов'язки і виконувати їх під своїм ім'ям. Право на ім'я як особисте немайнове право знайшло своє відображення у Цивільному кодексі України, ст. 294 якого передбачає, що фізична особа має право на ім'я, де під цим поняттям розуміється: прізвище (родове ім'я), власне ім'я людини (особисте ім'я або онома) та по батькові (патріархальне ім'я). При цьому ст. 294 ЦК України не визначено коло повноважень, які становлять зміст та

визначають сутність права на ім'я. Аналіз наукових позицій з досліджуваного питання дав змогу виділити основні категорії, які характеризують природу права на ім'я: 1) наявність в особі права мати певне ім'я; 2) можливість користуватися своїм іменем; 3) право особи вимагати від оточуючих звертатися до неї відповідно до цього імені; 4) право змінити ім'я відповідно до встановленого законом порядку.

Визначено, що право володіння іменем означає можливість фізичної особи, що передбачена законом, бути носієм відповідного прізвища, імені та по батькові. Таке право за своєю природою є особистим немайновим, оскільки належить кожній людині від народження. Однак не слід ставити знак дорівнює між поняттями «право володіння іменем» та «право на присвоєння імені». Останнім наділене чітко окреслене законодавцем коло осіб (як фізичних, так і юридичних, якщо йдеться про присвоєння імені дитині, наприклад, судом). Право використання людиною імені виражається в тому, що фізична особа має право використовувати своє ім'я у всіх сферах суспільних відносин (засвідчувати ним документи, використовувати при вчиненні правочинів та ін.). Реалізуючи своє право на ім'я фізична особа, зокрема й засуджена до позбавлення волі, має право вимагати від інших осіб не розголошувати її ім'я. Вона може анонімно проходити медичний огляд, лікуватися від тих чи інших хвороб, повідомляти правоохоронним органам про вчинений злочин, надавати відомості в ЗМІ тощо. Зокрема, ст. 296 ЦК України передбачено, що ім'я фізичної особи, яка затримана, підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, або особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може бути використане (обнародуване) лише в разі набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо неї або винесення постанови у справі про адміністративне правопорушення та в інших випадках, передбачених законом. Гарантією права особи вимагати від оточуючих звертатися до неї згідно з її іменем є те, що законодавець зобов'язує виправити ім'я людини, у разі його неправильного зазначення в офіційних документах чи у ЗМІ. Неправильно оформлений документ підлягає заміні. У разі спотворення імені у ЗМІ, воно має бути виправлене саме у тому ж засобі масової інформації. Право володіння іменем виражається не тільки у можливості присвоєння батьками імені дитини чи в його використанні, але й у можливості особи змінити своє прізвище, ім'я та по батькові. Для засудженої особи остання форма володіння іменем є обмеженою. Хоча, відповідно до чинного законодавства, засуджені особи у разі одруження не позбавлені права на вибір прізвища при реєстрації шлюбу, однак якщо при реєстрації шлюбу дружина або чоловік зберегли дошлюбні прізвища, то в подальшому зміна стає неможливою, оскільки, відповідно до ст. 295 ЦК України, підставами для відмови у зміні імені є: перебування заявника під слідством, судом, адміністративним наглядом; наявність у заявника судимості, яку не погашено або не знято в установленому законом порядку; офіційне звернення правоохоронних органів іноземних держав про оголошення розшуку заявника; подання заявником неправдивих відомостей про себе.

У підрозділі 3.6 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на працю» проаналізовано теоретичні та практичні проблеми забезпечення права на працю та вибір роду занять засуджених осіб як одного із способів ресоціалізації.

Праця є найважливішим аспектом людського життя, підґрунтям її існування та добробуту. Під правом на вибір роду занять, відповідно до чинного законодавства, слід розуміти те, що фізична особа наділена можливістю вільно на власний розсуд, з урахуванням свого інтересу і мети, а також відповідно до власних здібностей та можливостей обирати та змінювати рід занять, виконувати певну роботу або обіймати певні посади.

Під поняттям «робота» розуміється діяльність, яка спрямована на створення чи переробку певного матеріалізованого об'єкта, а також місце виконання подібної діяльності. Право вільного вибору роду занять гарантується також і свободою укладення трудового договору з роботодавцем. Гарантією вільного вибору роду занять є заборона примусової праці. Під поняттям «примусова праця» необхідно розуміти працю, яку особа не обрала добровільно (за власним бажанням чи розсудом).

Як громадяни України, засуджені особи не позбавлені права на працю, яке закріплене у ст. 43 Конституції України. Право на свободу у виборі роду занять може бути обмежене, зокрема, шляхом заборони особі виконувати певну роботу чи обіймати певні посади у випадках та в порядку, встановлених законом. Також це право обмежується в місцях позбавлення волі. Засуджені обмежені у виборі виду праці та зобов'язані працювати на роботах, якими їх забезпечує адміністрація установи. Для осіб, засуджених до позбавлення волі, праця має на меті не тільки задоволення потреб людини, але й виправлення та ресоціалізацію засуджених. Відповідно до ч. 3 ст. 6 КВК України, основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Тобто праця засуджених до позбавлення волі вважається одним із основних засобів їх виправлення та ресоціалізації. Деякі інші положення КВК України також спрямовані на ресоціалізацію засуджених, на їх духовне зростання, на освіту тощо. Це, зокрема, наявність можливості у засуджених осіб придбати літературу та письмове приладдя, проведення з ними соціально-виховної роботи, можливість здобути загальну середню та професійно-технічну освіту тощо.

Також одним із видів ресоціалізації засуджених, відповідно до ст. 127 КВК України, є їх участь у самодіяльних організаціях. При цьому законодавцем не визначено порядок та суб'єктів створення таких самодіяльних організацій. Можна припустити, що вони не можуть створюватись самими засудженими для власного ж виправлення. Водночас у ст. 66 КВК України зазначається, що засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, можуть створювати самодіяльні організації засуджених та брати участь в їх роботі. При цьому у виправних центрах законом забороняється діяльність політичних

партій та профспілок (ч. 2 ст. 66 КВК України). Отже, розглядана норма потребує уточнення та доповнення задля усунення суперечностей у законі.

У підрозділі 3.7 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на листування» досліджено проблеми реалізації цього права засудженими.

Наголошено, що, відповідно до чинного законодавства, кожна особа не тільки має право на листування, телефонні розмови, телеграфну та іншу кореспонденцію, так само, як і на спілкування в інших формах, що не мають протизаконного характеру, але й на дотримання таємниці своєї кореспонденції.

Зазначено, що в деяких випадках право особи на таємницю листування може бути обмежено. Так, у реалізації цього права особою в судовому порядку можуть бути встановлені винятки з метою запобігти вчиненню злочину або задля з'ясування істини в процесі розслідування кримінальної справи, коли іншим способом неможливо отримати необхідну для слідства інформацію.

Ув'язнені особи мають право на листування та інше не заборонене законом спілкування з родичами чи іншими особами. Однак у період відбування покарання певні права і свободи засудженого суттєво обмежуються, зокрема й право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Засудженим особам дозволяється одержувати і відправляти листи і телеграми за свій рахунок без обмеження їх кількості, але при цьому листування між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі і не є родичами, допускається тільки з дозволу адміністрації колонії. Кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду.

Встановлено, що необґрунтовано обмеженим, відповідно до положено КВК України, є право на листування відносно осіб, засуджених до позбавлення волі, які направляються для відбування покарання не пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку, який набрав законної сили, оскільки у цей період засуджений має право на короткострокове побачення з близькими родичами, але не передбачено можливості листування та телефонних розмов протягом цих десяти днів, що порушує право засудженої особи на листування та на спілкування з родиною.

Запропоновано внесення відповідних змін до КВК України задля забезпечення права засуджених на листування та спілкування з рідними.

Розділ 4 «Спеціальні права, свободи та законні інтереси осіб, засуджених до позбавлення волі» містить чотири підрозділи.

У підрозділі 4.1 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на належне матеріально-побутове забезпечення» проаналізовано теоретичні та практичні проблеми забезпечення зазначеного права засуджених.

Наголошено, що право людини на достатній життєвий рівень є одним із найважливіших соціальних прав. Це одне з основних особистих прав людини і громадянина, яке означає можливість забезпечення гідного існування особи.

Держава зобов'язана створити для людини належні умови для реалізації її конституційного права на достатній життєвий рівень, хоча б забезпечивши можливість отримувати фінансування у розмірі прожиткового мінімуму, який має бути адекватним, тобто дійсно забезпечувати людину необхідним.

Зазначено, що, відповідно до п. 1 ст. 8 КВК України, засуджені особи мають право на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Кодексом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. Ця норма корелюється з положеннями Основного Закону України, у якому закріплено право кожної людини на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48 Конституції України). Матеріально-побутове забезпечення ув'язнених входить до змісту режиму відбування покарань та виконує дві основні функції – соціально-економічну та виховну. Соціально-економічна функція виражається в тому, що належно організований побут, житлові умови стимулює активність засуджених та сприяє продуктивності їх праці. Виховна функція відповідного матеріально-побутового забезпечення ув'язнених полягає в тому, що належні умови проживання, належне харчування та побутово-комунальне забезпечення засуджених осіб впливає не тільки на їх нормальний фізичний стан, але й на їх моральне та естетичне виховання.

Наголошено, що адміністрація установи виконання покарань має забезпечувати засудженим належне матеріально-побутове забезпечення відповідно до кримінально-виконавчого законодавства України та в рамках державного фінансування витрат на таке забезпечення, а також контролювати процес такого забезпечення та створювати для цього необхідні умови.

У підрозділі 4.2 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на звернення» досліджено проблеми забезпечення права засуджених на звернення з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, вищих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань. Проаналізовано проблеми теорії та практики.

Зазначено, що під «зверненням» розуміється викладення особою в письмовій або усній формі заяви, пропозиції (зауваження) або скарги. Звернення мають розглядати і вирішувати у місячний термін з дня їх надходження.

Наголошено, що право на звернення осіб, засуджених до позбавлення волі, є взаємопов'язаним із загальними конституційними правами людини та громадянина, які належать будь-якій особі та закріплюються Конституцією України. Визначено порядок та суб'єктів такого звернення.

У підрозділі 4.3 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на отримання передач» проаналізовано проблеми теорії та практики щодо забезпечення означеного права засуджених.

Зазначено, що, відповідно до ст. 8 КВК України, засуджені особи мають право отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім тих речей, які засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів). Безпосередньо порядок отримання передач визначається ст. 112 КВК України та розділом XII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань «Порядок одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей».

Проаналізовано положення КВК України, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, Закону України «Про лікарські засоби», Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» (щодо проблем передачі засудженим лікарських засобів, виробів медичного призначення та засобів реабілітації).

Порушено питання стосовно надання можливості засудженим безпосередньо користуватися не тільки необхідними медичними засобами, але й виробами для лікування, наприклад при астмі, зокрема ручним інгалятором, який належить до категорії «вироби медичного призначення», оскільки не завжди можливе використання лише дозованого аерозольного інгалятора, який належить до категорії «лікарські засоби». Запропоновано відповідні зміни до чинного законодавства.

У підрозділі 4.4 «Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на побачення» розкрито зміст зазначеного права засуджених.

Зазначено, що при засудженні осіб до позбавлення волі їх право на підтримання зв'язків із членами сім'ї та родичами обмежується. Обмеження відбувається на підставі норм права та може відбутись внаслідок їх застосування. Задля забезпечення права засудженого на спілкування з родиною законодавець передбачив право таких осіб на побачення. Підтримання зв'язків між засудженими до позбавлення волі та членами їх сімей, родичами, відповідно до положень КВК України, може відбуватись шляхом безпосереднього (прямого) спілкування, телефонної розмови, одержання і відправлення листів і телеграм, за допомогою мережі Інтернет. Безпосереднє (пряме) спілкування здійснюється засудженими при побаченні, короткочасному виїзді за межі виправних і виховних колоній, проживанні зі своїми сім'ями у випадках, передбачених КВК України. При цьому на тривалість побачень впливає пропускна можливість приміщень, у яких вони проводяться, але вирішувати цю проблему, на наш погляд, необхідно іншим шляхом, а не через обмеження прав засуджених відомчим актом, який суперечить закону.

Встановлено, що хоча КВК України гарантує особам, засудженим до позбавлення волі, право на побачення з членами своєї сім'ї та родичами, але механізм його реалізації у ньому чітко не прописаний. Не зроблено це й у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Залежно від поведінки засуджених до позбавлення волі загальні нормативні обмеження їх права на підтримання зв'язків з членами своєї родини та родичами можуть бути

дещо збільшені внаслідок застосування заходів заохочення або зменшені внаслідок застосування заходів стягнення. Зроблено відповідні пропозиції щодо вдосконалення положень КВК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення проблем забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Аналіз поняття, особливостей та структури правового статусу людини і громадянина та його співвідношення з правовим статусом засуджених дав змогу дійти таких висновків:

1. Правовий статус людини і громадянина відображає всі основні сторони юридичного буття індивіда, його інтереси, потреби, відносини з державою, трудову та громадську діяльність, соціальні потреби тощо. Немайнові права особи є природними. Людина володіє ними незалежно від держави. У свою чергу, держава гарантує та забезпечує ці права.

Основну частину особистих немайнових прав фізичної особи визначають Конституція України та Цивільний кодекс України. У свою чергу, такі права є складовою правового статусу людини і громадянина.

2. Враховуючи охарактеризовані в дослідженні ознаки таких категорій, як «правовий статус людини і громадянина», «особисті немайнові права фізичної особи», «правовий статус засуджених», ці поняття визначено таким чином:

– правовий статус людини і громадянина – це комплексна категорія, яка визначається сукупністю прав, свобод, законних інтересів та обов'язків особи, як тих, що належать їй від народження, так і тих, що закріплено державою в Конституції та інших законодавчих актах;

– особисті немайнові права фізичної особи – це права фізичної особи, які належать їй від народження або за законом, не мають економічного змісту та якими особа володіє довічно;

– правовий статус засуджених – сукупність загальних і спеціальних прав, свобод, законних інтересів і обов'язків засуджених осіб, закріплених у конституційних нормах, нормах галузевого законодавства, а також тих, що встановлюються кримінально-виконавчим законодавством та визначаються самим фактом засудження особи й видом покарання, призначеним судом.

3. У період відбування покарання засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, визначеними Основним Законом України, за винятком встановлених законодавством обмежень, пов'язаних з фактом їх засудження. Загальні права, свободи та інтереси засуджених осіб регулюють положення Конституції України, КВК України, а також норми цивільного, адміністративного, трудового, сімейного законодавства. Спеціальні права та обов'язки засуджених регламентують норми кримінально-виконавчого законодавства.

4. Зроблено висновок, що процесуальні права осіб, засуджених до позбавлення волі, зокрема в цивільному та адміністративному судочинстві

(щодо захисту своїх немайнових прав), обмежуються режимом відбування покарання, що визначається КВК України. Належній реалізації засудженими процесуальних прав у цивільному та адміністративному судочинстві може сприяти інститут представництва, до якого належить і здійснювана прокуратурою представницька діяльність у суді. Для ефективної реалізації інституту представництва необхідно розширити коло підстав представництва прокурором у суді інтересів засуджених. Зроблено висновок про необхідність передбачити як підставу представництва прокуратурою у суді інтересів громадянина його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан.

У результаті дослідження проблем забезпечення особистих (громадянських) немайнових прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, зроблено такі висновки:

5. Порушення права на життя засуджених до позбавлення волі може бути пов'язане з порушенням його права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, охорону здоров'я та медичну допомогу.

Доведено, що обставинами, які негативно впливають на стан та ефективність забезпечення права засуджених на життя, є невідповідність порядку виконання/відбування покарань у виді позбавлення волі міжнародно-правовим актам щодо забезпечення охорони життя та здоров'я осіб, засуджених до позбавлення волі; неналежне державне фінансування медико-санітарного забезпечення засуджених; їх неналежне матеріально-побутове забезпечення; недостатній контроль з боку адміністрації установ виконання/відбування покарання щодо забезпечення права на охорону життя та здоров'я засуджених.

Визначено, що основними напрямками забезпечення права на життя засуджених осіб має стати: приведення вітчизняного законодавства щодо забезпечення та гарантій досліджуваного права у відповідність з міжнародними стандартами; поліпшення фінансового та матеріально-ресурсного забезпечення сфери охорони здоров'я та матеріально-побутового забезпечення засуджених; посилення контролю за діяльністю кримінально-виконавчої системи.

6. Право на повагу до людської гідності та на гуманне ставлення засуджених включає в себе убезпечення таких осіб від: будь-якого приниження їх честі та гідності; жорстокого, нелюдського та такого, що принижує їх гідність, поводження; застосування покарань, які є жорстокими та нелюдськими; проведення над засудженими медичних, наукових чи інших дослідів над без їх вільної згоди, а також від катування.

7. Особа, засуджена до позбавлення волі, може реалізувати своє право на свободу пересування лише частково, у межах, передбачених законом. Законодавче обмеження права на свободу пересування зумовлено характеристикою осіб, засуджених до позбавлення волі, та їх поведінкою.

8. Зроблено висновок щодо необхідності закріплення в Цивільному кодексі України права на особисту безпеку фізичної особи, що усуне прогалину у законі та сприятиме максимально повному й ефективному гарантуванню

людині, у тому числі засудженій до позбавлення волі, її особистої безпеки. Зокрема, запропоновано доповнити ст. 282 Глави 21 ЦК України «Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи» та викласти її в такій редакції:

Стаття 282. Право на особисту безпеку

1. Фізична особа має право на особисту безпеку.

Фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої господарської діяльності, діяльності працівників державних установ, а також інших осіб, яка загрожує життю та здоров'ю.

9. Для забезпечення права засуджених на спілкування з сім'єю та на створення сім'ї запропоновано такі зміни до чинного законодавства:

1) внести такі зміни до п. 5 ст. 110 КВК України: слова «Телефонні розмови між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі, забороняються» замінити на слова «Телефонні розмови між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі, у тому числі родичами, допускаються тільки з дозволу адміністрації колонії. Телефонні розмови підлягають прослуховуванню та за необхідності перериванню»;

2) частину 2 ст. 33 СК України викласти в такій редакції:

«За заявою наречених реєстрація шлюбу може відбутися за місцем їхнього проживання, тимчасового перебування, надання стаціонарної медичної допомоги, відбування кримінального покарання або в іншому місці, якщо вони не можуть з поважних причин прибути до органу державної реєстрації актів цивільного стану». Такі самі зміни внести до ч. 8 ст. 14 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та п. 14 глави III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні;

3) доповнити ст. 33 СК України такою частиною:

«Державна реєстрація шлюбу засуджених осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарання, проводиться відділом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем знаходження однієї з цих установ за заявою наречених та на загальних підставах, що передбачені вітчизняним законодавством»;

4) у п. 18 глави 2 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні зазначити:

«Державна реєстрація шлюбу із засудженими особами, які відбувають покарання в установах виконання покарання, проводиться відділом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем знаходження цієї установи на загальних підставах, що передбачені вітчизняним законодавством.

Державна реєстрація шлюбу засуджених осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарання, проводиться відділом державної реєстрації актів цивільного стану за місцем знаходження однієї з цих установ за заявою наречених та на загальних підставах, що передбачені вітчизняним законодавством»;

5) пункт 19 глави 2 розділу III Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні доповнити абзацом такого змісту:

«У випадку державної реєстрації шлюбу засуджених осіб, які відбувають покарання в установах виконання покарання, адміністрація однієї з цих установ забезпечує транспортування засудженого до місця проведення реєстрації шлюбу. Таке транспортування засудженого відбувається під вартою та здійснюється за рахунок наречених»;

б) доповнити ст. 111 КВК України такою частиною:

«Засудженим, які перебувають у колоніях мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки, дозволяється короткочасний виїзд під вартою за межі колонії на території України, на строк не більше трьох діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб) у зв'язку з державною реєстрацією шлюбу, у випадку коли наречені відбувають покарання в установах виконання покарання. Такий виїзд здійснюється за рахунок наречених».

У результаті дослідження проблем забезпечення соціальних та культурних немайнових прав і свободи засуджених зроблено такі висновки.

10. Як житло необхідно розглядати камери виправних колоній для відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. В інших випадках місце проживання необхідно вважати тимчасовим і визначати його як «місце перебування», оскільки строк проживання в ньому зумовлений строком відбування покарання. Обмеження у вільному виборі місця проживання для засуджених полягає у примусовому визначенні службовими особами органу та установи виконання покарань для цих осіб місця проживання або обранні особою місця проживання з відома адміністрації колонії.

11. Ґрунтуючись на дослідженні вітчизняного законодавства та досвіду зарубіжних країн, зроблено висновок, що найбільш ефективним для місць позбавлення волі є навчання засудженого за дистанційною формою (для здобуття вищої освіти).

Здобуття вищої освіти особами, засудженими до позбавлення волі, необхідно розцінювати як оплачувану діяльність нарівні з працею.

Можливість здобуття засудженими освіти на дистанційній основі має бути закріплена на законодавчому рівні, у зв'язку з чим чинне кримінально-виконавче законодавство України потребує відповідних змін.

Запропоновано до ст. 125 КВК України внести такі зміни:

1) назву «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі» змінити на «Навчання засуджених до позбавлення волі»;

2) ч. 1 ст. 125 КВК України викласти в такій редакції: «У колоніях відповідно до Законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти та доступність здобуття професійної (професійно-технічної); фахової передвищої та вищої освіти;

3) доповнити ст. 125 КВК України ч. 5, яку викласти в такій редакції:

«Засудженим, які мають бажання підвищувати свій рівень освіти, надається можливість отримувати професійну (професійно-технічну); фахову передвищу та вищу освіту за дистанційною формою навчання, для чого створюються всі необхідні умови, зокрема й матеріально-технічні.

12. Право засуджених до позбавлення волі на безпечне для життя і здоров'я довкілля обмежується у виборі окремих благ життя, що зумовлено ізоляцією засуджених. На безпеку довкілля засуджених до позбавлення волі впливають результати життєдіяльності як самих засуджених, так і інших осіб. Відбування покарання на території промислових регіонів країни негативно позначається на житті і здоров'ї засуджених до позбавлення волі. Стан здійснення засудженими до позбавлення волі права на безпечне для життя і здоров'я довкілля характеризує становище дотримання права цих осіб на життя.

13. Під правом на ім'я особи, засудженої до позбавлення волі, необхідно розуміти її особисте немайнове право щодо володіння своїм іменем, його використання, а також право засудженого вимагати від оточення: звертатися до нього відповідно до цього імені; не порушувати його права на ім'я; у разі порушення такого права – вимагати його захисту. Особа, засуджена до позбавлення волі, не може реалізувати своє право на ім'я шляхом зміни останнього до моменту зняття або погашення судимості в установленому законом порядку.

14. Заняття трудовою діяльністю – це право засудженого. Права на працю осіб, засуджених до позбавлення волі, певною мірою обмежені. Засуджені особи обмежені у вільному виборі виду праці та зобов'язані працювати на роботах, якими їх забезпечує адміністрація установи. Залучення засуджених до праці є одним із основних видів їх ресоціалізації.

На основі проведеного дослідження зроблено такі висновки:

1) виникає необхідність передбачити у ст. 127 КВК України не лише можливість участі засуджених осіб у самодіяльних організаціях, але і їх право на створення таких організацій;

2) законодавець виділяє два види праці, до якої залучаються засуджені особи, а саме: обов'язкову та не обов'язкову, які, у свою чергу, можуть бути оплачуваними та неоплачуваними.

15. Для забезпечення права засуджених на медичну допомогу та охорону здоров'я запропоновано внести відповідні зміни до Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі, а саме: пункт 13 першого розділу цього документа доповнити, зазначивши:

«Відшкодування витрат, пов'язаних із наданням первинної медичної допомоги (у тому числі наданої обраним лікарем, зокрема: сімейним лікарем, лікарем інших спеціальностей, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, або іншими медичними працівниками, які працюють під їх керівництвом) здійснюється відповідно до вимог законодавства про охорону здоров'я».

16. Наголошено на тому, що у ст. 134 КВК України «Порядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі» має бути закріплене положення, відповідно до якого, засудженим, яких утримують у дисциплінарному ізоляторі, карцері або приміщенні камерного типу (одиначній камері), забороняються тривалі побачення, водночас начальник установи, як виняток, з метою виховного впливу може надати короткострокове побачення таким засудженим з членами їх сім'ї та родичами.

У результаті дослідження проблем забезпечення спеціальних немайнових прав засуджених зроблено такі висновки:

17. Незважаючи на те, що право засуджених на звернення врегульовано на законодавчому рівні, можливість його реалізації викликає сумніви. Враховуючи результати аналізу практики, на сьогодні право на звернення осіб, засуджених до позбавлення волі, не може бути гарантоване в установах виконання покарань у повному обсязі.

18. Відповідно до норм Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, вміст передач, посилок і бандеролей ретельно перевіряється, зокрема хлібобулочні вироби та інші продукти розрізаються, сипучі продукти пересипаються в іншу ємність, а інші харчові продукти ретельно оглядаються. Однак не зазначається про можливість пошкодження та приведення харчових продуктів у такий стан, при якому їх неможливо споживати. Тож необхідно наголосити на тому, що проведення такої перевірки має відбуватися з дотриманням усіх необхідних санітарно-гігієнічних норм, а також передбачити можливість заміни зіпсованих продуктів або відшкодування їх вартості засудженим за рахунок установи виконання покарань.

19. У ст. 112 КВК України сказано, що кількість посилок (передач) і бандеролей, які одержують особи, засуджені до арешту та позбавлення волі, не обмежується. Але те ж саме не зазначено в Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Хоча положення цих Правил і є загальними нормами щодо спеціальних норм КВК, зокрема ст. 112 КВК, зазначена вище ситуація може сприяти неточному трактуванню, а відповідно, і застосуванню законодавства.

20. У XII розділі Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та в Наказі Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі» необхідно передбачити можливість безпосереднього використання засудженим виробів медичного призначення, необхідних для негайної ліквідації або запобігання симптомам астми, приступам задухи чи бронхоспазму.

21. У розділі Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань щодо порядку одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей має бути зазначено, що адміністрація установ виконання покарань несе відповідальності за збереження якщо не якості вмісту посилки (бандеролі), то самого її вмісту.

22. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на належне матеріально-побутове забезпечення ускладнюється не лише у зв'язку з проблемами

державного фінансування, але й через неправомірні (а іноді й злочинні) дії як адміністрації установ виконання покарань, так і інших осіб. Зважаючи на зазначене, наразі важливо забезпечити стабільний та ефективний механізм моніторингу дотримання прав засуджених, як особистих немайнових, так і спеціальних.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що висвітлюють основні наукові результати дисертації Монографії

1. Прасов О. О. Забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі (кримінально-виконавчі засади): монографія. Запоріжжя: КПУ, 2020. 406 с.

*Статті в наукових фахових виданнях України,
включених до міжнародних наукометричних баз*

2. Прасов О. О. Правове регулювання особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі. *Вісник прокуратури*. 2009. № 5. С. 54–58.

3. Прасов О. О. Представництво прокурором у суді у справах цивільної та адміністративної юрисдикції інтересів осіб, засуджених до позбавлення волі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2010. № 4. С. 161–165.

4. Прасов О. О. Межі права засуджених до позбавлення волі на побачення з членами своєї сім'ї та родичами. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2011. № 4. С. 128–131.

5. Прасов О. О. Вплив службових осіб установ виконання покарань на здійснення особистих немайнових прав особами, засудженими до позбавлення волі. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 191–198.

6. Прасов О. О. Припинення обмеження особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі: окремі питання теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*: зб. наук. пр. 2014. № 1. С. 183–187.

7. Прасов О. О. Окремі теоретичні та практичні питання дотримання особистих немайнових прав засуджених до позбавлення волі під час етапування. *Публічне право*. 2014. № 2 (14). С. 136–141.

8. Прасов О. О. Право на свободу пересування осіб, засуджених до позбавлення волі. *Держава та регіони. Серія. Право*. 2018. № 1. С. 112–117.

9. Прасов О. О. Право на освіту осіб, засуджених до позбавлення волі: нормативно-правові засади та реалізація. *Держава та регіони. Серія. Право*. 2018. № 3. С. 106–112.

10. Прасов О. О. Право на вибір роду занять осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2018. № 1. Т. 1. С. 315–320.

11. Прасов О. О. Загальні та спеціальні права і обов'язки осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2018. № 2. Т. 1. С. 301–305.

12. Прасов О. О. Нормативно-правові засади та реалізація права осіб, засуджених до позбавлення волі, на побачення. *Правові новели*. 2019. № 7. Т. 3. С. 208–213.

13. Прасов О. О. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на місце проживання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 4. С. 101–107.

14. Прасов О. О. Право на ім'я осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 320–324.

15. Прасов О. О. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на листування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2020. № 48. С. 198–202.

16. Прасов О. О. Право на життя осіб, засуджених до позбавлення волі. *Право і суспільство*. 2020. № 3. Т. 2. С. 116–121.

17. Прасов О. О. Особисті немайнові права осіб, засуджених до позбавлення волі: проблеми законодавчого регулювання. *Право та державне управління*. 2020. № 3. С. 314–320.

18. Прасов О. О. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на сім'ю. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3 (69). Т. 2. С. 118–124.

19. Прасов О. О. Окремі теоретичні та практичні проблеми реалізації права засуджених до позбавлення волі на безпечно для життя і здоров'я довкілля. *Правові новели*. 2020. № 11. Т. 2. С. 146–150.

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях

20. Prasov O., Abakumova Y. Principles and problems of financial provision of education to persons sentenced to imprisonment. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. № 4. С. 141–148.

21. Prasov O., Abakumova Y. Principles and problems of financial provision of health care to the imprisoned persons. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. № 3. P. 115–123.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації та засвідчують обов'язкову апробацію матеріалів дисертації

Навчальне видання

22. Прасов О. О., Стеценко С. Г. Право людини на медичну допомогу та прокурорські засоби його захисту в Україні : навч. посібник / Міжнар. наук.-техн. ун-т ім. Юрія Бугая, Луц. біотехн. ін-т, Класич. приват. ун-т. Київ : СПД Гадяк Ж. В., 2010. 149 с.

Матеріали конференцій, семінару, круглих столів

23. Прасов О. О. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на побачення з членами своєї сім'ї та родичами: окремі питання теорії та практики. *Захист прав людини та створення превентивних механізмів проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки та покарання в Україні* : матеріали наук.-практ. семінару 8–9 вересня 2011 р. Запоріжжя : КПУ, 2011. С. 117–120.

24. Прасов О. О. Зловживання засудженими до позбавлення волі особистими немайновими правами. *Актуальні питання публічного та*

приватного права : тези доповідей III Міжнар. наук.-практ. конф. 03 жовтня 2012 р. / за ред. В. М. Огаренка та ін. Запоріжжя : КПУ, 2012. С. 565–568.

25. Прасов О. О. Особисті немайнові права засуджених до позбавлення волі під час переміщення у місця відбування покарань. *Актуальні питання публічного та приватного права* : тези доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. 25 жовтня 2013 р. / за ред. В. М. Огаренка, А. О. Монаєнка та ін. Запоріжжя : КПУ, 2013. С. 263–266.

26. Прасов О. О. Право засуджених до позбавлення волі на особисту безпеку як суб'єктивне юридичне право. *Актуальні питання публічного та приватного права* : тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., 17 жовтня 2014 р. / за ред. В. М. Огаренка, А. О. Монаєнка та ін. Запоріжжя : КПУ, 2014. С. 145–148.

27. Прасов О. О. Паспорт громадянина України з безконтактним електронним носієм та особисті немайнові права осіб позбавлених волі: окремі питання. *Круглий стіл, присвячений особливостям здійснення реєстраційних процедур у публічно-правових та приватно-правових відносинах, а також відзначенню Дня науки* : зб. тез, 18 травня 2017 р. / за ред. О. В. Покатаєвої, О. В. Воронової. Запоріжжя : КПУ, 2017. С. 72–74.

28. Прасов О. О. Реалізація особами, засудженими до позбавлення волі, права на вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу: окремі питання. *Проблеми захисту суб'єктів правовідносин у сфері охорони здоров'я в контексті медичної реформи* : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (м. Запоріжжя, 25 травня 2018 р.) / за заг. ред. Ю. М. Колесника. Запоріжжя : ЗДМУ, 2018. С. 105–110.

29. Прасов О. О. Реформа системи охорони здоров'я державної кримінально-виконавчої служби України та право на медичну допомогу осіб, засуджених до позбавлення волі. *Правові проблеми сучасної трансформації охорони здоров'я* : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (м. Запоріжжя, 23 травня 2019 р.) / за заг. ред. Ю. М. Колесника. Запоріжжя : ЗДМУ, 2019. С. 114–117.

30. Прасов О. О. Домашнє насильство та особисті немайнові права осіб, засуджених до позбавлення волі: окремі питання. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу, 31 травня 2019 р. / за ред. О. П. Рябчинської. Запоріжжя : КПУ, 2019. С. 135–138.

АНОТАЦІЯ

Прасов О. О. Кримінально-виконавчі засади забезпечення немайнових прав засуджених до позбавлення волі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2021.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню теоретичних і практичних проблем забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Розглянуто питання щодо особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування фізичної особи. Наголошено, що особа, засуджена до позбавлення волі, залишається громадянином України, тож їй належать усі права людини і громадянина, за винятком обмежень, які пов'язані з фактом її засудження.

Розглянуто загальнотеоретичні засади, проблеми вітчизняного законодавства та практичні проблеми щодо забезпечення особистих немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

Досліджено теоретичні та практичні проблеми забезпечення таких немайнових прав засуджених осіб, як право на життя, гуманне ставлення та повагу до гідності, сім'ю, свободу пересування, особисту безпеку, медичне обслуговування та охорону здоров'я, житло, освіту, безпечне для життя і здоров'я довкілля, ім'я, працю, листування, а також деякі спеціальні права і свободи засуджених, зокрема право на побачення, звернення, отримання передач, належне матеріально-побутове забезпечення.

Окреслено проблеми вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, проблеми редакції Кримінально-виконавчого кодексу України та деяких інших нормативних актів, які регулюють забезпечення немайнових прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Запропоновано теоретичне та практичне вирішення окреслених проблем.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, особисті немайнові права, виконання покарання, відбування покарання, правовий статус, обмеження прав, установи виконання покарання.

АННОТАЦІЯ

Прасов А. А. Уголовно-исполнительные основы обеспечения неимущественных прав осужденных к лишению свободы. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Классический приватный университет, Запорожье, 2021.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретических и практических проблем по обеспечению неимущественных прав лиц, осужденных к лишению свободы. Отмечено, что лицо, осужденное к лишению свободы, остается гражданином Украины, поэтому ему принадлежат все права человека и гражданина, за исключением ограничений, которые связаны с фактом осуждения.

Рассмотрены общетеоретические основы, проблемы отечественного законодательства и практические проблемы, которые касаются обеспечения личных неимущественных прав лиц, осужденных к лишению свободы.

Отмечено, что все люди от рождения наделены определенным комплексом неотъемлемых прав и свобод, которые, собственно, являются результатом

человеческой природы. Права человека и гражданина закреплены в Конституции Украины, согласно которой, все люди свободны и равны в своем достоинстве и правах. Эти права являются неотъемлемыми и неотчуждаемыми. Признание и защита прав человека является основной обязанностью государства.

Определены понятия «правовой статус человека и гражданина», «личные неимущественные права физического лица», «правовой статус осужденных», а именно: 1) правовой статус человека и гражданина – комплексная категория, определяемая совокупностью прав, свобод, законных интересов и обязанностей лица как принадлежащих ему от рождения, так и тех, которые закреплены государством в Конституции и других законодательных актах; 2) личные неимущественные права физического лица – права физического лица, принадлежащие ему от рождения или по закону, не имеющие экономического содержания, которым лицо владеет пожизненно; 3) правовой статус осужденных – совокупности общих и специальных прав, свобод, законных интересов и обязанностей осужденных, закрепленных в конституционных нормах, нормах отраслевого законодательства, а также тех, которые устанавливаются уголовно-исполнительным законодательством и определяются самим фактом осуждения лица и видом наказания, назначенным судом.

Проанализированы положения Конституции Украины, Гражданского кодекса Украины, Семейного кодекса Украины, Уголовно-исполнительного кодекса Украины, Кодекса законов о труде Украины, Уголовного кодекса Украины, Приказа Министерства юстиции Украины «Об утверждении Правил внутреннего распорядка учреждений исполнения наказаний» от 28.08.2018 № 2823/5 и других нормативных актов, которые регулируют вопросы обеспечения и реализации неимущественных прав лиц, осужденных к лишению свободы. Сделан вывод об определенной противоречивости отечественного законодательства по исследуемому вопросу.

Проанализированы теоретические основы исследования механизма обеспечения неимущественных прав лиц, осужденных к лишению свободы, проблемы определения неимущественных прав физического лица в структуре правового статуса, особенности правового статуса осужденных.

Исследованы теоретические и практические проблемы обеспечения таких неимущественных прав осужденных, как право на жизнь, гуманное отношение и уважение достоинства, семью, свободу передвижения, личную безопасность, медицинское обслуживание и здравоохранение, жилье, образование, безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, имя, труд, переписку, а также некоторые специальные права и свободы осужденных, в том числе право на свидания, обращения, получение передач, надлежащее материально-бытовое обеспечение.

В процессе исследования проблем обеспечения неимущественных прав осужденных определены понятия «достоинство», «честь», «безопасность», «окружающая среда», а именно: достоинство – внутреннее самоопределение лицом своих духовных и нравственных характеристик и самооценка человеком своего положения в обществе; честь – внешнее проявление достоинства (оценка

достоинств человека обществом); безопасность – определенное состояние защищенности от внутренних и внешних угроз, отсутствие риска наступления негативных последствий для социальных и общечеловеческих благ, охраняемых уголовно-правовым законом; окружающая среда – все то, что окружает человека на работе, дома и вне их, и должно создавать для него безопасные, благоприятные условия проживания, труда, учебы, быта и тому подобное.

Обозначены проблемы отечественного уголовно-исполнительного законодательства, проблемы редакции Уголовно-исполнительного кодекса Украины и других нормативных актов, регулирующих обеспечение неимущественных прав лиц, осужденных к лишению свободы. Предложено теоретическое и практическое решение обозначенных проблем.

Ключевые слова: осужденный, лишение свободы, личные неимущественные права, исполнение наказания, отбывание наказания, правовой статус, ограничение прав, учреждения исполнения наказания.

SUMMARY

Prasov O. O. Criminal-executive principles of ensuring non-property rights of convicts. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of legal sciences on a specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; criminal executive law. – Classical Private University, Zaporozhye, 2021.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of theoretical and practical problems related to ensuring the non-property rights of persons sentenced to imprisonment. It is emphasized that a person sentenced to imprisonment remains a citizen of Ukraine, so he has all human and civil rights, except for restrictions related to the fact of his conviction.

General theoretical foundations, problems of domestic legislation and practical problems to ensure personal non-property rights of persons sentenced to imprisonment are considered.

Theoretical and practical problems of ensuring such inalienable rights of convicts as the right to: life, humane treatment and respect for dignity, family, freedom of movement, personal safety, health care and health care, housing, education, safe for life and environmental health, name, work, correspondence, as well as some special rights and freedoms of convicts, in particular the right to: visit, appeal, receive programs, proper material and household support.

The problems of the domestic criminal-executive legislation, the problems of the wording of the Criminal-executive code of Ukraine and some other normative acts, which regulate the provision of non-property rights of persons sentenced to imprisonment, are outlined. The theoretical solution of the outlined problems is offered.

Key words: convict, imprisonment, personal non-property rights, execution of a sentence, serving a sentence, legal status, restriction of rights, penitentiary institution.

ПРАСОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Підписано до друку 02.04.2021.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура Times.

Умовн.-друк. арк. 1,8. Обл.-вид. арк. 1,8. Тираж 100 пр. Зам. № 39-2021АБ.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3321 від 25.11.2008